

DİYARBAKIR VİLAYETİ HAPİSHANELERİ The Prisons of Diyarbakır City

Jülide A. ORAT

Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü/julakyuz@gmail.com.

Fadimana ÇELİK

Arş. Gör. Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü/fadimana.fidan.celik@gmail.com.

Özet

Modernleşme çalışmalarından biri olan “hapishane” reformu 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’ne Batı’nın bir dayatmasıdır. Bedenî ya da uzvî ceza yerine kişinin şahsî hürriyetini kısıtlayan bir anlayış çerçevesinde zindandan hapishaneye geçilmiştir. Bu süreç çok sancılı olmuştur. Bu yeni yaklaşımda kişinin suçu ne olursa olsun daha iyi yaşam koşullarına sahip olması gerektiği esastır. Bu bağlamda Diyarbakır vilâyeti dâhilindeki hapishaneler ele alınarak Osmanlı dönemi hapishaneleri konusuna katkı sağlamaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Hapishane, Modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu.

Abstract

Modernizm is the study of prison reform of the Ottoman Empire in the nineteenth century, is an imposition from the West. Bodily or personal liberty of the person or body in lieu of penalties under the constraints of the prison to prison, this approach was adopted. This process is very painful. In this new approach, regardless of a person’s guilt the prisoner should have better living conditions that were essential. In this context, within the province of Diyarbakır prisons are discussed in the Ottoman period have been trying to contribute.

Keyword: Prison, Diyarbakır, Modernization, Ottoman Empire.

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan *hapishane*, “alıkoyma”, “bir yere kapama”, “dışarı çıkarmama” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte haps olunan yer, suçlunun cezasını çektiği cezaevi manasını da ihtiva etmektedir¹. Hukûk terimi olarak sanık veya suçlunun belli bir mahalde alıkonularak şahsî hürriyetlerini kısıtlamak şeklinde nitelendirilmektedir.

Hukûka aykırı cezaların infaz edildiği yer *habs*, *mahbes*, hapsedilen kişi ise *mahbûs* olarak adlandırılmaktadır. Cezalandırma yöntemlerinden biri olan *nefy* (sürgün), *tard* (toplumdan dışlanma), kısas ve bedenî –malî nitelikli cezalardan sonra hapis cezası yaygınlık kazanmış ve gittikçe kurumsallaşmıştır².

Bireyi işlediği suç nedeniyle cezalandırmak, aynı suçu tekrar işlemesini önlemek için caydırıcılık esas alınarak “hapsetmek” ceza hukûkunun kamu vicdanını rahatlatma ve toplumsal düzenin korunması işlevini de yerine getirmiştir. Aslında hapis cezası bireyin özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik bir yöntem olsa da zarar görenlerin, mağduriyete uğrayanların psikolojileri göz önüne alındığında yüreklere bir nebze su serpmektedir.

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar günümüz anlayışına göre dünyada rastlanmayan hapisane, bugün modern bir kurum olarak kabul görmektedir. Tarihi seyre bakıldığında Romalılarda tespit edilen hapis cezası daha çok köleler için düzenlenmiştir. Romalılar, mahkûmları açık cezaevi tarzında özel ve kapalı işyerlerinde çalıştırmışlar, kalelerin bodrumlarını da cezalandırma amacıyla kullanmışlardır³.

Çalışmamızın amacı Diyarbakır örneğinde Osmanlı Devleti’ndeki hapisanelerle ilgili gelişmelerdir. Hapis, hapisane kavramı konuları ile ilgili olarak farklı bakış açıları bulunmaktadır. Öncelikle de bu yaklaşımlar hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Örneğin; Osmanlı Devleti’nde asayiş, suç ve ceza kavramlarını ele alan bir derleme çalışması yayımlanmıştır⁴. Söz konusu çalışmada hapisane mefûmu daha çok asayiş yönüyle değerlendirilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında devlet, asayiş korumak adına hapisanelerle ilgili düzenlemeleri dünyayla eş zamanlı gerçekleştirmiştir. Kitapta ayrıca Osmanlı dünyasında hapisane, suç ve suçluluk üzerine çalışmanın dolaylı olarak alt sınıftakiler üzerinde çalışmak anlamına geldiği de vurgulanmaktadır. Çünkü devlet nezdinde yasadışı davranışlardan yargılananların genellikle alt sınıflardan olduğu kanaati yer almaktadır.

Osmanlı’daki hapisane kavramı hakkında çalışma yapan Hasan Şen de hapisanelerin Islâhat Fermânı ile Avrupalıların Osmanlı’ya karşı kullandığı bir koz haline geldiğini ifade etmektedir. Bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin reform hareketlerinin de devletin etki alanını ve müdahale gücünü arttırma politikasıyla paralellik gösterdiğini, XIX. yüzyıl zihniyetinde “hem doğrudan bedeni hedef alan cezalandırma sisteminin zorunlu olarak değişmesi hem de cezalandırma mekanizmalarının devlet tarafından kontrol edilmesi gerektiğini” savunan bir bakış açısından bahsetmektedir⁵.

Yazar, modernleşmeye doğru gidilen yolda geleneksel yöntemlerin kullanılmasının, kamusal alanlarda ibret için suçluların cezalandırılmasını, devletin suç olgusu karşısında yetersiz kaldığını gösteren bir durum olarak tespit etmektedir⁶.

Modernleşme sürecinde hapisaneleri ele alan çalışmasında Ömer

Şen, Osmanlı Devleti'nin şer'i hukûktaki boşlukları kendi kurduğu bir düzen içerisinde bir karma hukûk geliştirerek kapattığını, bu nedenle de örfî hukûku en fazla uygulayan İslam devleti olduğunu belirttikten sonra, klasik dönem Osmanlı ceza kanunlarının şer'i esaslara dayandığını, şer'i hukûkta "kişi suçu ispatlanana kadar masumdur" anlayışının geçerli olduğunu, örfî hukûkta ise "suçsuz olduğunu ispat edene kadar suçlusun" şeklinde şer'i hukûka ters bir anlayışın bulunduğunu ifade etmektedir. Yine yazar, Osmanlı ceza uygulamalarında "şiddet kullanarak cezadan caydırma" ve "ibret-i âlem" anlayışının ön planda olduğunu, suç işleyeni ıslâh ederek topluma kazandırma gibi bir yaklaşımın bulunmadığını belirtmektedir.⁷

DÜNYADA HAPİS KAVRAMININ GELİŞİMİ:

Günümüz anlayışı çerçevesinde Avrupa'da erkekler için ilk cezaevi 1595'te Amsterdam'da, kadınlar için de 1597'de yapıldı. Bu kurumlar özellikle dilencilik ve serserilikle mücadele etmek için düzenlenmişti. Buralarda kalanlar çalışarak iyileştirilecek ve eğitilecekti. Bu cezaevleri hürriyeti bağlayıcı ceza düşüncesinin hâkim kalmaya başladığı Avrupa'nın ilk modern oluşumları sayılmaktadır.⁸

Cezaların hapisane yoluyla yeniden yapılandırılması XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ABD'de ortaya çıktı ve daha sonra Batı ve Orta Avrupa'ya yayıldı. Amerika'da 1774'de ilan edilen Hürriyet Beyannâmesi ile yeni bir devlet kurulmuş, kısa süre sonra Pensilvanya'da ilk hapisaneler açılmıştı. Açılan bu hapisaneler iki model üzerine inşa edildi. Bunlar açıldıkları yerlerle adlandırılan Auburn ve Philedelphia modeli. Projeyi gerçekleştirmek isteyenler burjuva hayır cemiyetleri ile Quaeerlar denilen bir Protestan Hıristiyan gruptu. Bunlar bedene karşı cezaların gayri insanî bir tutum olduğunu ileri sürerek cezayı insanileştirmeyi ve rasyonelize etmeyi hedeflemişlerdi⁹.

XVIII. yüzyıl sonunda İngiltere'deki cezaevlerinin durumunu ve bu konuda yapılacakları belirlemek için Avrupa'yı dolaşan Yargıç Howard bu anlamda ülkesine öncülük etti. Howard'a göre, sağlık koşulları, eğitim, ahlakî ve dinî terbiye, çalışma, gıda gibi alanlarda yeni düzenlemeler yapılmalıydı¹⁰. Zira İngiltere'de bu düzenlemelere gidilmeden önce ağırlıklı olarak bedene yönelik cezalar veriliyordu. Cezanın ibret için teşhir edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle uçurumdan aşağı atma, kolunu bacağını kesme, kırbaçlama, boyunduruğa vurma, ata ters bindirme gibi cezalar uygulanırdı. Bu uygulamaların amacı kamuyu suçludan kurtarmak, diğer suçluları korkutmak ve suçlunun diğer bir şekilde yok edilmesi idi.¹¹

Michel Foucault, "*Hapishanenin Doğuşu*" adlı kitabında ilk önce akıl hastalarını, cüzzam ve veba gibi hastaların, hastalıklarının yayılmasını

engellemek için kontrol, denetim, gözetim altında tutma gibi süreçlerin nihayetinde sanık ya da suçlu bireylerin bedenî anlamda en hafif, ruhsal anlamda ise belki de en ağır bir ceza şekline dönüştüğünü vurgulamaktadır. Başlangıçta oldukça masum görünen bu uygulamanın zaman içerisinde modern iktidarın büyük bir gözaltı uygulamasıyla sonuçlandığını belirten yazara göre çocuk okulla, asker orduyla, sokaklar mobese kameralarıyla, cep telefonlarıyla, internetle, suçlular hapisanelerle kuşatılmakta, tekilleştirmekte ve modern iktidar tüm bunlar üzerinde büyük bir egemenlik sürmektedir¹².

Medeniyet sembolü olan hapisane, medeniyetle birlikte gelen bir kazançtır. Bu kazançla birlikte eskiden uygulanan cezalandırma yöntemleri olan şiddet, dayak, azap verici şekilde idam etme, bir uzvun kesilmesi gibi cezalar ortadan kalkacak, bunun yerine daha insancıl, ıslâh edici ve caydırıcı olan hapis cezası uygulanacaktır¹³.

OSMANLI'DA HAPİSHANE KAVRAMININ GELİŞİMİ:

İslamiyet öncesi Türk ve Arap toplumunda hapis cezası var olmakla birlikte bedenî ve malî cezalar daha yaygındı. Ağır hapis cezası olarak zindana atma, daha hafif suçlar için kısa süreli hapis, sürgün ve zorunlu göç cezaları söz konusudur¹⁴. İslam toplumunda ilk kez Hz. Ali döneminde özel bir yer hapisane yeri olarak tayin edilmişse de günümüze yakın hapisaneler Emeviler zamanında oluşturuldu¹⁵. Memlûk döneminde Kahire hapisaneleri meslek grupları, cinsiyet ve suç türlerine göre ayrılmıştı. Üst düzey komutanlar sayılan emirler ile memurlar, kadılar, valiler, kadınlar ve katiller, hırsızlar ayrı hapisanelerde tutulurdu¹⁶.

Osmanlı Devleti bilindiği üzere İslam hukûkunun uygulandığı bir idare idi. İslam hukûkunda hapis cezası bulunmadığı için “hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği yer” anlamında hapisanelerden kural olarak söz edilemez. İslam hukûkunun baş uygulayıcısı olan padişah adına yetki kullananlar suçun niteliğine ve derecesine göre ceza belirleme hakkına sahiptiler. Bu cezalar arasında hapis cezası da yer almaktaydı.¹⁷

Klasik Osmanlı ceza hukûku, İslâm ceza hukûkundan oluşmuş olup Fatih, Yavuz, Kanuni ve IV. Mehmed'in kanunnâmelerinde yer alan ceza hükümleriyle desteklenmiştir. Osmanlı kanunnâmelerinde ve adâletnâmelerinde yargı kararı olmaksızın kimse cezalandırılmamış, suçun ispatını gösteren kadı belgesi olmaksızın suçlunun cezası infaz edilmemişti. Osmanlılar, hafif ve orta derecedeki suçlara, özellikle esnaf ve sanatkârların nizamnâmelere aykırı fiillerini cezalandırmada para cezasıyla birlikte hapis cezasını da uygulamaktaydı. Hapis uygulaması aslî bir ceza şekli olmayıp, daha sonra yaygınlık kazandı. Ağır suçlulara XVII. yüzyıldan itibaren kürek,

XVIII. yüzyıldan itibaren ise kalebendlik cezası verildi¹⁸. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs kalebentleri ile ilgili yapılan bir çalışma, bu tür yerlerin suç işleyenlerin sürgün cezasıyla cezalandırılmalarında kullanıldığını göstermektedir¹⁹.

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar hapis cezası İslam hukûkunda, örfî hukûkta ve Batı hukûkunda var olan bir uygulamaydı. Ama bu uygulamanın günümüz anlayışıyla örtüşmediği vâkidir. Osmanlı'da fiilî hapis cezasının çekildiği mahbesler, genellikle tersane, kale veya zindanlardı. Kullanılan bu mekânlar genellikle karanlık, havasız, nemli olduğundan Farsça'dan alınan *zindan* kelimesi belirleyici oldu. Yedikule, Baba Cafer, Tersane Zindanları İstanbul'da yaygın kullanılan yerlerdi. Zindanlar büyük olduklarından bir subaşı denetimine bırakılmış, mahkûmların ihtiyaçları yardımseverler tarafından karşılanmıştır. Yedikule Hisarında yabancı siyasî suçlular, Osmanlı siyasî suçluları ile savaş yapılan ülke elçileri tutulurdu²⁰. Hapishanelerin ıslâhı ve bu yöndeki kurumlaşma Tanzimat'ın ilanından sonra meydana gelmiştir. Osmanlı ceza hukûkunda "hapis" bir ceza infaz kurumu olmaktan çok muhakeme öncesi tutuklama mekânı veya uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edilmiş, hapis cezası da Tanzimât'a kadar pek uygulanmamıştı²¹.

Hapishanenin Osmanlı'ya gelişi Avrupa'nın dayatmasıyla olmuştu. 1839 Tanzimât Fermânı'nda Osmanlı Devleti büyük güçlere; "*ceza infaz sistemini eşitlikçi hale getirme, gayrimüslimler de dahil herkesi kanûn önünde eşit tutma*" sözünü vermiştir. Bu sözün ardından Osmanlı Devleti'nde Avrupa'daki gibi hapishane rejimine geçilmesi yönündeki ilk telkinler 1844'den itibaren İngiliz elçisi Stanford Canning tarafından dile getirilmiş, mahbeslerin ıslâhı bu elçi tarafından bizzat takip edilmiştir. Canning, ülkedeki tüm konsolosluklarına bir anket göndererek görevli oldukları yerlerdeki mahbeslerin içinde buldukları durumu rapor etmelerini istemiştir.²²

Osmanlı hapishanelerinin olumsuz şartlar taşıdığı ve hücre sistemine geçilmesi gerektiği belirtilmişse de maliyet yüksekliği nedeniyle hapishanelerin iyileştirilmesi çalışmaları ertelenmiştir. 1858'de İngiliz Binbaşı Gordon, Osmanlı hapishanelerinin ıslâhına hizmet için ülkeye davet edilmiştir. Gordon'un raporuna istinâden İstanbul'da Zabtiye Nezâreti'nin bulunduğu alan içerisinde bir tevkifhâne ve buna bağlı olarak bir hastane yapılması başlangıçtı. İstanbul'da bulunan diğer zabtiye merkezlerinde de küçük tevkifhaneler kurulmasıyla buralara ikinci dereceden hafif suçlular ile "te'dîb" suçlularının konması kararı alındı. Islâhatın maliyeti 20 kese altın (1 kese 100.000 akçe) civarında tahmin ediliyordu ki²³ Osmanlı genelinde maliyet 50-75 milyon kuruşa ulaşıyordu. Bu nedenle öncelik İstanbul

hapishanelerine tanındı.

Zabtiye Müşiri Hafız Mehmed Paşa, mahbeslerin ve tutukluların durumunu ilk kez hükümet gündemine taşımıştır. Paşa taktirinde; borçlular ya da hafif suçlardan dolayı itham edilenlerle, ağır suçluların bir arada tutulmasının sakıncalı olduğunu, kabahata göre herkesin farklı mekânlarda hapsini sağlayacak yeni binalar inşa edilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Müşirin önerisi doğrultusunda İstanbul’da yeni bir bina inşasına başlanmış, taşraya da benzer şekilde uygulamaya geçilmesi yönünde talimât verilmiştir. Nisan 1847’de Sinop’ta yeni bir hapishane inşası için 9.500 kuruşluk tahsisât ayrılarak hapishanelerin islâhı yolunda ilk adım atılmıştır. Bunun arkasından Mehmed İsmet Paşa çalışmaları takip etmek üzere “Anadolu Müfettişi” olarak görevlendirilmiştir²⁴.

Yabancı elçilikler hapishanelerin olumsuz koşullarını öne sürerek kendi uyruklarının teslimini, hatta mahkûmların ülkelerinde hapis yatmalarını talep etmişlerdir²⁵. Sultan II. Abdülhamid dönemi öncesinde hapishanelerle ilgili diğer bir reform paketi 1866 Girit İsyanı’ndan sonra İstanbul’daki Fransız temsilci Bouree tarafından sunulmuştur²⁶.

İstanbul’da ilk yeni hapishane 1870’de Sultanahmet’te açıldı. Sultan II. Mahmut döneminde Mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet’teki İbrahim Paşa Sarayı’nın bir kısmı “Hapishane-i Umûmi”ye çevrildi²⁷. Hapishane ile birlikte Sultanahmet Meydanı yeniden düzenlendi ve “Millet Meydanı” adını aldı. 1878 Berlin Antlaşması’na kadar geçen dönemde ülkenin hemen her yerinde yeni hapishaneler açıldı. Sınırlı bütçeyle yapılan bu binalar genellikle iki katlı ve kârgir yapıları, düzenli bir ısıtma ve iâşe sistemi söz konusu değildi. 1862’de Trabzon’da Karabet Usta’nın başlattığı hapishane inşaatı çok maliyetli olmasına rağmen tamamlandı. 1864’te Diyarbakır, 1867’de Kırklareli, 1861’de Sivas, Amasya, Harput ve Doğu Anadolu’nun diğer vilâyetlerinde hapishaneler yapılması ön görüldü²⁸.

1880’de “*tevkîfhâne ve hapishanelerin dahili idarelerine dair nizamnâme*” çıkarıldı. Bu düzenlemeyle tutuklu ve hükümlüler birbirlerinden ayrı tutulacak, buralarda kalanların yiyecek ihtiyaçları devlet tarafından karşılanacak, 18 yaşından küçükler ve kadınlar için ayrı koğuşlar sağlanacak, hükümlülere çalışma zorunluluğu getirilecekti.²⁹

Osmanlı Devleti, 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi’ne katılarak bu konudaki duyarlılığını göstermiştir. İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, İsveç gibi ülkelerin katıldığı kongrede Osmanlı temsilcileri 1876-1890 yılları arasında hapishanelerle ilgili gelişmeleri ifade eden raporlar sundular³⁰.

Hapishaneler hakkındaki bu izahattan sonra bu konuda araştırmacılar tarafından yapılan faaliyetlerden bahsedilebilir.

Suçlara göre hapishanelerin inşasıyla ilgili Hüdavendigâr Vilâyeti'nden iki örnek vermek mümkündür. Hüdavendigâr Vilâyeti İdare Meclisi “Karesi şehir merkezinde borçlulara ait bir hapishane olmadığını, borçlular ile cinayetten tutuklu bulunanların aynı yere konulduğunu, hapishanenin dışarıyla bağlantısı olduğunu” ifade etmiştir. Bu durumun sakıncalı olması hasebiyle 1872’de hapishane inşaatı için gerekli paranın kesilen cezalardan elde edilmesi kararıyla yeni bir hapishane inşasına karar verilmiştir.³¹

Kadın hapishanelerine dair bir örnek de Karesi Vilâyeti’ne aittir. 1892’de Karesi Vilâyet merkezinde bir kadın hapishanesinin bulunmadığından bu konuda girişimde bulunulmuştur. Hatta, kadın tutukluların Balıkesir’de 60 para karşılığında kiralanan evlerde cezalarını çekmeleri daha iyi bir sebep teşkil etmiştir. Bu hapishane için ön görülen tahmini tutar 11.490 kuruştur.³²

Mucize Ünlü tarafından 1876-1916 arası dönemi kapsayan Canik hapishanesi örneğinde yapılan hapishane tanzimleri incelenmiştir.³³

Mehmet Temel tarafından da Mentеше Sancağı Hapishanelerinin 20. yüzyıl başlarındaki durumu ele alınmıştır. Muğla merkez, Köyceğiz, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Milas’ta bulunan yedi hapishanenin kadın-erkek kişi sayıları, hapishanelerin mevki, tutukluların sağlık koşulları gibi konular soru varakaları ve cetvelleriyle aydınlatılmıştır.³⁴

DIYARBAKIR VİLÂYETİ’NDEKİ HAPİSHANELER:*

Diyarbakır, XIX. yüzyılın başlarında 35 sancak, 22 kazadan oluşuyordu. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan Diyarbakır eyaletine bağlı olan Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Çemişgezek, Ergani, Çüngüş, Maden, Maden-i Ergani, Malatya kazaları Maden-i Hümayûn merbutundan sayılıyordu³⁵. XX. yüzyılın birinci çeyreğinde Diyarbakır eyaleti, Diyarbakır merkez sancağı, Mardin, Siverek, Maden sancaklarından mürekkep olup 11 adet kazadan meydana gelmekteydi. Diyarbakır; Lice, Silvan, Derik Beşiri kazalarından, Mardin; Cizre, Midyat, Savur, Nusaybin kazalarından, Siverek; Çermik, Viranşehir kazalarından, Maden sancağı ise Palu kazasından oluşmaktaydı. İncelenen dönemde yani XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yarısında hapishanelerin yer aldığı sancak, kaza ve nahiyeler de Diyarbakır eyaletinin idarî yapısı hakkında bilgi vermektedir. Şöyle ki; Diyarbakır; Diyarbakır merkez olmak üzere Mardin, Siverek sancak olup, Maden-Ergani, Nusaybin, Savur, Bece, Silvan, Dirik, Midyat, Cizre, Avniye kazaları ile Çermik nahiyesinden oluşmaktadır³⁶.

Yeni idarî düzenlemeler ile şekillenen Diyarbakır’da ve çevresinde yeni hapishaneler yapılması ve mevcut hapishanelerin değiştirilmesi söz

konusu oldu. Diyarbakır Vilâyeti dahilinde 13 hâpishane tespit edildi. Bu hâpishaneler; Merkez Vilâyet Hâpishanesi³⁷, Hükümet Konağı Hâpishanesi³⁸, Ticaret Hâpishanesi³⁹, Mardin⁴⁰ ve Siverek⁴¹ sancakları ile Maden⁴², Ergani⁴³, Nusaybin⁴⁴, Savur⁴⁵, Bece, Silvan ve Dirik kazaları hâpishaneleriydi⁴⁶. Adına sadece bir belgede rastlanan bir hâpishane daha vardır. Büyük ihtimalle yabancılar için yapılmış olan ve Semoil adını taşıyan bu hâpishanede kalebendlik cezasını çeken iki Ermeni bulunuyordu. Ancak bu hâpishane de kötü durumda olduğundan mahbûslar Sinop ve Akka hâpishanelerine nakil edilmişlerdi.

Adı geçen hâpishanelerin dışında Diyarbakır Vilâyetinde 2, Mardin Maden Kazası Çermik Nahiyesi'nde 1, Mardin Sancağı, Midyat ve Cizre Kazalarında 1'er, Mardin Sancağı Avniye Kazası'nda 1 olmak üzere toplam 7 yeni hâpishane bulunmaktaydı. Ayrıca Bulgarlar için kiralanmış bir hanın da hâpishaneye çevrilmesi Dâhiliye Nezâreti'nden talep edilerek yeni hâpishane sayısı 8'e ulaştı⁴⁷.

Eski hâpishanelerin ortak özellikleri tamire muhtaç olmaları, mahkûm sayısının fazlalığı, gardiyan azlığı, nemli ve sağlıksız oluşları şeklinde sıralanabilir. Bu özelliklerinden dolayı yeni hâpishaneler yapıldı. Savur, Nusaybin, Bece, Silvan, Siverek ve Dirik Kazalarında bulunan hâpishaneler ile Ergani Kürek mevkiinde bulunan hâpishane ve Eski Hükümet Konağı hâpishanesi tamire muhtaç olanların başında gelmektedir.

DIYARBAKIR HAPİSHANELERİNDE BULUNAN GÖREVLİLER VE MAAŞLARI:

Hâpishanelerde, memur ve müstahdem kadrolarının açılması ve görevlendirilmesi, Vilâyetler Kanununun 10. maddesiyle ilgili olup kaymakam ve mutasarrıflar tarafından seçilen personel, valilik makamınca onaylanarak göreve başlıyordu⁴⁸. Diyarbakır hâpishanesinde zabıta, gardiyan, imam ve muallimlerin görev yaptığı tespit edildi.

Diyarbakır hâpishanelerinde gardiyan, imam ve neferlerin yanında idarî işlerle ilgilenen, yeni inşa ve tamir edilecek hâpishanelerin keşfini yapan, haritasını çıkaran ve defterini tutan görevlilerin olduğu tespit edildi. Bunlar; Zabıta, Baş Mühendis, Nafia Müdürü, Hâpishane Müfettişi idi⁴⁹.

Hâpishanelerde bulunan görevlilere ne kadar maaş ödendiğine dair bir belgede; 1907-1911 yılları arasında Vilâyet Hâpishanesi'nde imam olarak görevli olan Mehmet Zeki Efendi, 3 aylık maaş havalenâmesi olan 150 kuruşu Vilâyet Muhasebesi'nden talep etmiş, imama verilen cevapta; 150 kuruşun ödenemeyeceği 150 kuruş ile bir gardiyan neferine tasarruf edileceği bildirilmişti. İmam maaşı için kaynak aranırken imamın imamlık ve muallimlik maaşı olarak her üç ayda bir 250 kuruş aldığı tespit edilmiş

olup hapishanedeki bu görevlerini ifâ etmesi için yerine Molla Mehmed Efendi'yi vekâleten bıraktığı, kendisinin ise hapishaneye haftanın bir günü gelerek vaaz ve nasihat ettiği anlaşılınca Maliye Muhasebesi imam maaşı olarak ayrılan 150 kuruş ile Merkez Vilâyet Hapishanesi'ne yeni bir gardiyan ihdas etti.⁵⁰ Buradan hareketle bir gardiyan neferinin üç ayda bir 150 kuruş, imamların ise muallimlik maaşları ile birlikte 250 kuruş aldıkları anlaşılıyordu.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında Diyarbakır hapishaneleri için gardiyan azlığı genel bir durumu arz ediyordu. 1879 yılında Diyarbakır Vilâyet Hapishanesi'nden Mâliye Nezâretine gönderilen raporda gardiyanların azlığı bildirilmekte ve gereğinin yapılması istenmektedir. 1887 yılında Diyarbakır Merkez Hapishanesi'nde 200 nefer olmasına karşın nefer sayısının hapishane muhafazası için yeterli olmadığı bildirilmektedir. Ancak Diyarbakır Merkez Hapishanesi'nde 1889 yılında mahkûm sayısının 179 olduğu dikkate alındığında 200 neferin yeterli muhafız gücünü teşkil ettiği görülmektedir. Diğer yıllara ait mahkûm sayılarının verilmeyişi bu durumun netleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Diyarbakır hapishanesinde 1879 ve 1889 yıllarında da aynı sorun yaşandı. Aradan 8 yıl geçmesine rağmen mahkûm mevcudunun artışı ya da önceki sorunların giderilememiş olması nefer azlığı şikâyetinin devamında etkili oldu⁵¹.

Nefer sayısı verilen diğer bir hapishane ise Bece hapishanesidir. Bece hapishanesinde 30 nefer görev yapmaktaydı. Hapishanenin nefer koğuşunun yetersiz olması dolayısıyla yeni bir koğuş yapılması isteği bildirildi⁵².

DİYARBAKIR HAPİSHANELERİNDEKİ MAHKÛM SAYISI:

Siverek, Mardin ve Maden hapishanelerinde aşı yapılmıştır. Aşı yapılan mahkûm sayısının verilmiş olması dolayısıyla bu hapishanelerde bulunan mahkûm sayısı belgelere yansımıştır. Bu hapishanelerin dışında Diyarbakır Merkez Hapishanesi'ndeki mahkûmların ta'yînli ve ta'yînsiz kaydedilmiş olmaları sebebiyle 1887 yılına ait sayıları bulunmaktadır. Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnâmesi gereği hapishanede tutuklu bulunan şahıslara günlük ta'yînat verilmektedir. Hapishanede bulunan şahıslara verilen ta'yînat her hangi bir bedeli gerektirmemektedir⁵³.

Siverek, Mardin ve Maden haricindeki diğer Diyarbakır hapishanelerinde mahkûm sayısı belli olmamakla beraber bu hapishanelerde bulunan mahkûm mevcudu şu şekilde gösterilmekteydi:

Hapishane Adı	1887 Senesi Ta'yinli ve Ta'yinsiz Mahkûm Sayısı	1912 Senesinden Kalan Mahkûm Sayısı	1913 Senesi Gelen Mahkûm Sayısı	Tahliye Olanlar	Vefât Edenler	1913 Senesinde Hapishane de Bulunan Toplam Mahkûm Sayısı
Diyarbakır Merkez Hapishanesi	179 ⁵⁴	—	—	—	—	—
Siverek Hapishanesi	—	132	201	192	11	130
Mardin Hapishanesi	—	—	425	338	—	641
Maden Hapishanesi	—	—	255	285	11	388
Genel Toplam	179	132	881	815	22	1.159

Tablo 1. 1913 Yılı'nın Mart ayından 1914 Yılı'nın Şubat Sonuna Kadar Olan Mahkûm Adedi

1913 yılında Siverek, Mardin ve Maden hapishanelerinde bulunan mahkûm mevcudu 881'dir. Aynı yıl içerisinde tahliye olanların sayısı ise 815'tir. Vefat eden mahkûmlar 22 olup bunlardan 11'i Siverek, diğer 11'i de Maden hapishanesindeydi. Siverek hapishanesinde 1912 senesinden kalan mahkûm mevcudu 132 kişidir.

1913 yılı verileri bu üç hapishane için 1.159 kişiden oluşuyordu. Mahkûm adetlerinin sırasıyla Mardin, Maden ve Diyarbakır hapishanelerinde yoğunlaştığı görülmekte olup bu merkezlerin nüfusları ile mahkûm sayıları birbirine paralellik göstermektedir. Öyle ki 1914 yılında Diyarbakır'ın merkez nüfusu 75.089, Mardin nüfusu 71.969, Maden (Erganimaden) nüfusu 83.010 kişidir. Bu oranlara bakıldığında mahkûm sayısının bu üç şehirde yoğunlaşması normal bir durumdur.

Siverek Hapishanesinde 1907 yılında mahkûm sayısı 30'dur. Bu sayıma göre mahkûmlardan 4'ü Nisan ayı itibari ile tahliye edilmiş, 5'i de Mayıs ayında Diyarbakır hapishanesine nakil edilmiştir. Buna göre Siverek'te bulunan mahbus sayısı 21 kişiden oluşmaktadır⁵⁵. Siverek Kazası'nda 6 sene içerisinde suç oranının arttığı ya da kazada bulunan ve tamir ihtiyacı olan hapishaneye yeni koğuşlar yapıldığı söylenebilir⁵⁶. Çünkü 1907 senesinde 21 olan mahkûm sayısı 1913 senesinde 201 kişiye çıkmıştır.

1913 yılında mahkûm sayısı 1.159 kişi olup bunun 132'si Siverek Hapishanesi'nin 1912 yılından kalan mahkûm sayısıdır. Mardin ve Maden

hapishanelerinin yoklama cetvelinde 1912 yılına ait veriler bulunmamaktadır. Mardin Hapishanesi 641 mahkûm ile en fazla mahbûsun bulunduğu hapishanedir.

Mardin Sancağı'nda yapılması planlanan hapishaneler de göz önüne alındığı takdirde bu bölgede suç oranının yüksek olduğu ve çevre sancak ve kazalardaki hapishaneler içerisinde en fazla mahkûm barındırabilecek kapasiteye sahip olduğu söylenebilir. Mardin Sancağı'na bağlı Maden Kazası Hapishanesi mahkûm adedi açısından 388 kişi ile ikinci sırada yer almaktadır. Diyarbakır Merkez Hapishanesi'nde bulunan mahbûs sayısı diğer hapishanelerden çok olması beklenir. Ancak 1887 tarihli bir belgede Diyarbakır Merkez Hapishanesi'nde bulunan mahkûm sayısının 179 kişi olduğu görülmektedir⁵⁷.

DİYARBAKIR HAPİSHANELERİNDEKİ MAHKÛMLARIN DURUMU:

İncelenen dönemde mahkûmlarla ilgili firar, işkence, hüküm giyip giymedikleri ve mahkûmlara yapılan yardımlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mahkûmların ne tür suçlarda ne kadar ceza aldıkları konusunda bilgi mevcut olmayıp ancak iki mahbûsun kal'abendlik cezasına çarptırılmış olduğu görülmektedir. Mahkûmlar parasızlıktan, memurların kötü davranışlardan ve hapishanelerin elverişli olmaması gibi nedenlerle sıkıntı çekmişlerdir.

Mahkûmlara giyecek yardımı edilmek istenildi. Bütçenin yeterli olmadığı ve merkezden gerekli meblağ karşılanamamasından dolayı yardım mümkün olmuyordu. Mahkûmların giyecek ve iâşe gibi sorunları ekonomik nedenlerle karşılanmasa da mahkûmlara işkence yapan memurlara çeşitli cezalar verilmiştir.

Firar: Diyarbakır hapishanelerinde firar sıklıkla rastlanan bir olay değildir. Yalnız 1891 yılında Diyarbakır hapishanesinden Koçer Aşireti'nden Tabanlı Reşid isimli bir şahsın firar etmesine hapishanenin gardiyanlarından olan Mahmut Çavuş'un yardım etmesi üzerine Mahmut Çavuş 2 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ancak ceza Mahmud Çavuş'un itirazı neticesinde 1,5 yıla düşürüldü⁵⁸.

İşkence: İşkence ceza usullerinden en kötüsünü teşkil etmektedir. İşkencenin yasak olduğu ve cezasını haps edilerek çekmesi uygun görülen suçlulara işkence yapmak başka bir suçu ortaya çıkarmaktadır. İşkence yapılan şahıslar işkenceye maruz kaldıklarını beyan ederek bu durumdan kurtulabilmekte veyahut daha kötüsüyle karşılaşabilmekteydi. Dönem içerisinde Diyarbakır hapishanelerinde de işkenceye maruz kalan mahkûmlar bulunmaktadır.

İşkence türleri muhtelifi. Bunlardan bir kaçına belgelerde rastlanıldı. Mahkûmlar sadece darp yoluyla değil ayaklarına zincir vurularak mahkemeye götürülmekte, giyeceklerini satarak yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamakta, bu şekilde bir nevi işkenceye tâbi tutulmaktaydı⁵⁹.

1916 yılına gelindiğinde, mahkûmların ihtiyaçlarını karşılamak için elbiselerini satmaları, birçoğunun elbiselerinin yıpranmış olması, mahkûmlara elbise yardımının yapılmasını gerektirdi. Diyarbakır merkez ve diğer hapishanelerdeki muhtaç bulunan mahkûmların her birine 30'ar kuruştan 233 kat elbise yardımı gündeme geldi. Dâhiliye Nezâreti tarafından hapishane yönetimlerine mahkûmlara elbise yardımı yapmaları emredildi. Toplam 6.990 kuruş olan bu elbise yardımının karşılığının olmaması yüzünden yardım yapılamayacağı Dâhiliye ve Malîye Nezâreti'ne bildirildi⁶⁰.

Ceza: Mahkûmiyet süreleri işlenen suçta göre değişmekle beraber Diyarbakır Hapishanelerinde 2 mahkûmiyet süresi tespit edildi. Birincisi; Ermeni fesâdesinden olan Palulu Gigorak ve Siverekli Grikor'un kal'a bendlik cezası almalarıdır. Mahkûmiyet süreleri 5 yıldır. Bu mahkûmlar mahbuslukları sırasında kötü faaliyetlerde bulunmaları ayrıca hapishanenin harab olması dolayısıyla Sinop ve Aka Hapishaneleri'ne nakilleri istenildi⁶¹. İkincisi ise hapishaneden firar etmek isteyen mahkûma yardım eden gardiyanlara ceza verilmesiydi⁶².

DİYARBAKIR HAPİSHANELERİNDE SAĞLIK KOŞULLARI VE SAĞLIK ÇALIŞMALARI:

XX. yüzyılın başlarında Diyarbakır hapishanelerinde sağlık koşulları kötü durumdaydı. Hapishanelerin nemli olması ve koşulların kapasitelerinin üzerinde mahkûm sayısına ulaşması sağlık sorunlarını da beraberinde getirdi. Hapishaneler özellikle yaz mevsiminde ve kapasitelerinin üstünde mahkûm sayısına ulaştığında bulaşıcı hastalıklar zuhur ederdi. Bu durumda hapishane yönetimi ya mahkûmları bir diğer hapishaneye nakil etmekteydi⁶³ ya da aşî metoduna başvuruyordu. Bulaşıcı hastalıklara yönelik çalışmaların yapıldığı hapishaneler Siverek ve Maden Kazaları ile Mardin Sancağı hapishaneleridir. Ayrıca yiyecek sıkıntısı çekilmesi hastalıkları tetikleyen başlıca unsurdu.

1913 yılının Mart başından 1914 Şubat sonuna kadar aşı olanların sayıları şöyleydi;

Aşılar	Mardin Hapishanesi	Maden Hapishanesi	Siverek Hapishanesi
Çiçek	641	-	300
Kolera	600	82	190
Tifo	525	143	
Dizanteri	1	81	
İltihab-ı – ve Dusenkırya	-	-	5
Humma-yı Tifodiyye	2	-	-
Emraz-ı Sadriyye	2	-	-
Emraz-ı Kibriyye	2	-	-
Salarya	1	2	3
Selalarya	-	1	-
Emraz-ı Sadriyye	-	1	-
Emraz-ı Kalbiyye	-	1	-
Araz-ı Taraf-ı Tenkıs	-	-	2
Araz-ı Taraf-ı Boyle	-	-	1
Toplam	1.774	331	501
Vefat	6	11	11

Tabloya göre toplam 14 adet aşı çeşidi olup, 8 çeşit aşının Maden, 6'sının Siverek ve 8'inin de Mardin'de uygulandığı görülmektedir. Aşılar haricinde sadece ismi yazılmış ve mahkûmlara uygulanmamış olanlar da mevcuttur. Humma-yı tifodiyye, lekeli humma, kızıl, kızamık, humma-yı racia'nın⁶⁴ eklenmesiyle toplam 18 adet aşı çeşidine ulaşılmaktadır.

Maden hapishanesinde toplam 383 mahkûmun 331'i, Siverek hapishanesinde ise 501 kişi aşı olmuştur. Siverek hapishanesinde uygulanan aşı Maden hapishanesinden farklı bir özelliğe sahiptir. Şöyle ki 1913 yılında Siverek hapishanesinde mahkûm sayısı 130'dur. Aynı yıl aşılana mahkûm sayısı 501'dir. Siverek hapishanesinde mevcut mahkûm sayısına tahliye olanlar eklenildiği zaman mevcut 525 kişi olmaktadır. Burada ya 24 kişi aşı olmadı ya da bir kişiye birden fazla aşı yapıldı. Dolayısıyla Maden hapishanesinde en çok 331, Siverek hapishanesinde de 501 kişi aşı olmuştur. Mardin hapishanesinde 1.774 kişinin aşı olduğu tespit edildi. Mardin hapishanesinin 1913 yılı itibariyle mevcut mahkûm sayısı 641 kişidir. Bu haliyle bile aşı olanların sayısına ulaşamayan mevcuda tahliye edilenler ve yeni gelenler eklenildiği zaman kişi sayısı 1.404 kişi yapmaktadır. Buna göre bir mahkûma birden fazla aşı uygulandığı söylenebilir⁶⁵.

Çiçek, dizanteri ve tifo korkulan bulaşıcı hastalıkların başında geliyordu. Mardin hapishanesindeki mahkûm sayısının diğer hapishanelere

göre fazla olması bulaşıcı hastalıklar riskini artırıyordu. Mardin hapishanesinde çiçek 641, kolera 600, tifo aşısı 521 kişiye yapıldı. Bu yüzden bir aşının birden fazla kişiye yapılmış olması doğaldır. Adı geçen hastalıkların aşıları çok sayıda mahkûma, diğer aşı çeşitleri de bir ila beş arasında değişen kişilere uygulandı. Az sayıda yapılmış olan aşılardan hastalanmış mahkûmlara uygulandığı muhtemeldir.

Hasta mahkûmlar buldukları yerde daha fazla hastalanmamaları ve başka mahkûmlara hastalık bulaştırmamaları için başka yerlere nakil edilmekteydi. Diyarbakır Merkez Hapishanesi hastanesinde bulunan hasta mahkûmlar da 60 kuruş kira ücreti ile kiralanmış bulunan Hükümet Konağı hastanesinde tedavi altında tutuluyordu. Ancak bu hastanenin bakıma muhtaç olması hastaların başka bir haneye nakillerini gerektiriyordu. Bu durum Vilâyet hapishane müfettişlerince Islâh -ı Adliye Komisyonu'na bildirildi. Komisyon merkez hapishanesinin 120 kuruşa kiralanmış olduğunu, ancak burada hasta mahkûmlar için yapılması planlanan koşullar için gerekli paranın bulunmadığını vilâyet yönetimine bildirdi⁶⁶.

DİYARBAKIR HAPİSHANELERİNİN TAMİR VE İNŞA FAALİYETLERİ:

Diyarbakır ve çevresinde bulunan hapishaneler genel itibarıyla tamire muhtaç durumdaydı. Tamir işlerinin yanında bazı hanelerin hapishaneye çevrilmesi ve yeni hapishanelerin yapılması da belgelerde geniş yer tutmaktadır. Genellikle kiralanmış yerler ile önceden kiralanmış yerler arasında fiyat farkları ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Diyarbakır'da yapılacak olan hapishaneler için para sıkıntısı çekildiği anlaşıyordu.

Diyarbakır merkezde bir hane 45 kuruşa kiralandı ve ticarî hapishane olarak kullanıldı. Ancak bu hapishanenin kötü durumda olması yüzünden Ağustos 1878'de 60 kuruşa başka bir hane kiralanmasına rağmen yeni hapishane için 15 kuruşluk fark gerekti bu fark Maliye Nezâreti'nden istendi⁶⁷.

Diyarbakır vilâyetinde Bulgarlar için tahsis edilen bir han vardır. Bulgarlar ve diğer gayrimüslimlerin kullandığı bu hanın hapishaneye çevrilmesi kararı verilmesine rağmen buraya yerleştirilecek mahkûmların muhafaza ve iaşeleri için 600 kuruş gerekmektedir⁶⁸.

Diyarbakır merkez hapishanesi ihtiyaçları arasında bir mükâleme mahalli ile gasilhâne gereklidir. *Mükâleme*; iki kişi arasındaki söz, söyleşme demek olup mahkûmların ziyaretçileri ya da kendi aralarında konuşmaları için ayrılan bir kısmı ifade etmektedir. *Gasilhâne* de yıkanma, temizlenme ve de naaşların yıkanması için kullanılan bir mekândır. Bu durum Hapishane Müfettişi tarafından Adliye Nezâreti'ne bildirildi. Nezâret tarafından

gönderilen cevapta inşa faaliyetleri için bu hapishaneye 1.110 kuruş gönderildiği ve tamir için gönderilen 1.100 kuruşun içinde bu mükâleme ve gasilhâne masraflarının da olduğu bildirildi⁶⁹. Diyarbakır vilâyeti içerisinde bulunan hapishanelerin kötü durumda olanların tamir işleri ve yeni hapishanelerin yapımı için yeni kaynaklara ihtiyacı vardı. Bundan dolayı mükâleme gelirlerinin Diyarbakır Hapishanesinin giderleri için istenildiği söylenebilir.

Gelir ve gider harçları bulunan hapishanelerde inşa, tamir vs. yapılacağı zaman buradan para tesviyesi yapılabilmektedir. Diyarbakır hapishanelerinde de bu durum söz konusu olup Sadârete gönderilen bir belgede Diyarbakır Vilâyeti merkezinde 1891 yılında 155.356 kuruş masrafla bir hapishanenin inşa edileceği bu masrafın 80.895 kuruşunun gelir-gider harcında bulunduğu, bundan dolayı 1883 senesi gelir ve giderlerine dâhil olunan zuhurât tertibinden tesviye edilmesi Diyarbakır Vilâyeti yönetimince istenmişti⁷⁰.

Hapishanelerin bazıları tamamen harab olmasına rağmen bazılarında bir kısım koğuş ve diğer bölümler harab durumdaydı. 1878 yılında Diyarbakır Eski Hükümet Konağı'nda bulunan hapishanede bir bölük askerin kaldığı koğuşun harab olması dolayısıyla tamir edilmesi gerekti. Bu inşa faaliyeti için 5.123 kuruş ihtiyacı vardı. Ancak Diyarbakır Vilâyeti Dâhiliye Muhasebesi tarafından 1874 yılında Merkez Vilâyet Hapishanesine 40.000, Mardin Sancağı'na 10.000 kuruş verildiği için Dâhiliye Muhasebesi'nden harab koğuş için gerekli ödemenin yapılamayacağı bildirildi. Dâhiliye Muhasebesinden tedarik edilemeyen meblağ Dâhiliye Nezâreti'nden istenildi. Yapılan keşif sonrası koğuşun yardıma muhtaç olduğunun anlaşılması dolayısıyla 5.123 kuruş nezâret tarafından verildi⁷¹.

1906 yılında Diyarbakır vilâyetindeki Hükümet Konağı ile hapishane çatıları kullanılmayacak haldeydi. Çatıların tamirâtı için tutulan 8.603 kuruş gerekiyordu. Bu meblağın 7.000 kuruşu 1903 yılının, 1.603 kuruşu ise 1904 yılının tamirat kaleminden tesviyesi uygun görüldü⁷².

Mardin Sancağı, Diyarbakır vilâyetinden sonra inşa ve tamir hareketinin yaşandığı şehirdir. Maden Sancağı Çermik Kazası'nda 20.380 kuruşla Baş Mühendislerce uygun görülürse yeni bir hapishane yapılması planlandı⁷³. Çermik haricinde Mardin Sancağı dahilinde bulunan Avniye Kazası'nda da hapishane yapılmasına karar verildi. Hapishane için 24.000 kuruş gerekli olup kazada yapılan keşif sonrasında Baş Mühendislik tarafından keşif defteri ve harita Dâhiliye Nezâreti'ne gönderildi⁷⁴.

Mardin, Midyat ve Cizre Kazaları'nda yeni yapılacak hapishane için Mardin Nafia Mühendisi harita ve keşif defterleri, Diyarbakır Baş Mühendisi tarafından tetkik edilerek hapishanenin yapılması uygun bulundu. Diğer

kazalarda hapishaneler için araştırmalar devam ettirildi⁷⁵.

Diyarbakır Vilâyetine bağlı Bece, Silvan, Siverek ve Dirik Kazalarında hapishanelerin tamiri için gerekli olan meblağ 130.193 kuruş idi. Bu hapishanelerden Bece hapishanesinin inşa masrafı 66.813 kuruşdu. Hapishanenin zabtiye odası ile zabtiye koğuşu yoktur. Bu yüzden hapishanede görevli bulunan 30 nefer kapı arasında ikamet etmekteydi. Neferlerin ikamesi için yapılacak zabıta odası ve zabtiye koğuşunun da inşa edilmesi gerektiği ve 66.813 kuruşdan daha fazla bir meblağa ihtiyaç duyulduğu bildirildi⁷⁶. Bece hapishanesinin inşa masrafı dört kazanın inşa masrafları içinde en fazla yekûnu tutuyordu.

Ergani Kürek mevkiindeki hapishanede nefer koğuşu ile mahbûs koğuşları harap şekilde olup burada 100 nefer ve 100 mahbûs bulunmaktaydı. 200 kişinin yaşanmasının zor olması nedeniyle buraya yardım edilmesi gerekmekteydi. Diyarbakır merkez hapishanesinin de 200 nefere kâfi olmaması ve mahkûmların tahliye edilmemiş olması yüzünden muhafazada zorlanılıyordu⁷⁷.

Hapishanelerin inşa ve tamirler kalemlerinden birini de badana masrafları teşkil ediyordu. Merkez vilâyet hapishanesinin badana masrafı olarak 2.862 kuruşluk ek ödeme Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti'nden talep edildi. Gelen cevapta badana için gerekli olan paranın verilebilmesi için keşif yapılması gerektiği bildirildi⁷⁸.

Vilâyet genelinde yapılacak olan hapishanelerin toplam tamir masrafı 1.234.082 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁷⁹ Bu rakamın malî açıdan zaten zor durumda olan devlete ek külfet olduğu açıkça görölmektedir. Bu durum hapishane reformlarının maddî açıdan başarılı olmasını olumsuz yönde etkilemiştir.

Hapishanelerin inşası ve tamirine yönelik iyileştirmelerin yanı sıra tek tip defter tutulması yönünde de bir adım atıldı. Malatya ve çevresindeki hapishanelerde ve tevkifhânelerde uygulanan raporların yer aldığı defter tutma işlemi bu nedenle Diyarbakır vilâyeti için de uygulamaya konuldu⁸⁰.

Hapishane yoklama cetvellerinde hapishanenin içinde bulunduğu kötü şartlar da yer almaktadır. Nusaybin ve Savur kazaları hapishaneleri yoklama cetvellerinde Nusaybin hapishanesinin havalandırmaya muhtaç olduęu⁸¹, Savur hapishanesinde ise bulaşıcı hastalıkların zuhur edebileceği bilgisi yer almaktadır. Bundan dolayı hapishane yönetimi hapishanelerdeki mevcut şartların düzeltilmesini Dâhiliye Nezâreti'nden talep etmiřtir⁸².

SONUÇ:

Hapishaneler reformu ile zindan anlayışından hapishane anlayışına geçiş yapan Osmanlı Devleti öncelikle mevcut hapishanelerin harab

olanlarını tamir etmek ve yeni hapisaneler inşa etmek istedi. Çünkü ülke dahilinde bulunan hapisaneler kullanılmayacak haldeydi. Mahkûm sayılarının artması mevcut hapisanelerin yetersiz olduğunu gösterdi ve yeni hapisanelere ihtiyaç arttı. Ancak devletin ekonomik çöküntü içinde olması hapisane yapımında istenilen sonucun alınamamasına neden oldu.

Diyarbakır Vilâyetindeki hapisanelerde genellikle para sıkıntısı çekildi. Mahkûmların gerekli ilaçları ile giyecek ihtiyaçlarının karşılanamaması mahkûmların sağlıksız koşullarda sefalet içinde yaşamalarına neden oldu. Dolayısıyla salgın hastalıkların riskini azaltmak için mahkûmlara aşı tatbik edildi. Mahkûm adedinin de zamanla artması hastalıkların kısa süre çok kişiye yayılması anlamına geleceğinden aşı yapılması, hastaların başka hapisanelere nakilleri zorunlu hale geldi. Diyarbakır Vilâyeti dahilinde bulunan hapisanelerde 2.606 kişiye aşı tatbik edildi. Vefât eden mahkûm sayısı 22 kişidir. Ölüm sayılarına bakıldığında aşı uygulamasında başarıya ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Hapisanelerin mahkûm sayılarının artması demek suç oranının artması anlamına gelir ki bu durum Siverek kazasında açıkça görülebilmektedir. 1907 ile 1913 arasında geçen zaman arasında mahkûm adedi yüzde yüz denecek bir artmaya sahne olmuştur. Bundan dolayı gardiyan alımı gerekti. Mahkûmların sağlık durumları ve hapisanedeki yaşayış tarzları hakkında açıkça bilgiler bulunmasa da hapisanelerin sağlıksız olmaları ve mahkûmların iâşe sorunu çektikleri bir gerçektir. Bu tür ortamlarda hastalıkların olması da doğaldır. Hapisanelerdeki mahkûm miktarının artması Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerindeki fiziki cezaların yerine yeni bir sistemin geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hapisanelerin inşa faaliyetleri için gerekli paralar gelir-gider harçlarından karşılanmaktadır. Ancak gelirlerin yetersiz kaldığı durumlarda Dâhiliye Nezâreti'nden istenilen paranın bu nezâret tarafından verilebilmesi için öncelikle keşif yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Avrupa Devletlerinin dayatmaları neticesinde yapılan hapisane reformunun devletin içinde bulunduğu durum hasebiyle Diyarbakır Vilâyeti dâhilinde bulunan hapisanelerde uygulanamadığı görülmektedir.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî, İstanbul* 1317, s 540.

² Ali Bardakoğlu, "Hapis", *TDVİA/XVI*, İstanbul 1997, s 54.

³ Mucize Ünlü, "Hapisane Reformu Sürecinde Canik Hapisanesini Islâh Çalışmaları (1876-1918)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*,/II, Trabzon 2007, s 861.

⁴ *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Derleyenler: Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine, İstanbul 2008.

⁵ Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhûmu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Derleyenler: Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine, İstanbul 2008, s 202-203

⁶ Hasan Şen, 2008, s 204.

⁷ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, İstanbul 2007, s 4.

⁸ Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul 2005, s 13.

⁹ Timur Demirbaş, 2005, s 19.

¹⁰ Timur Demirbaş, 2005, s 17-18.

¹¹ Timur Demirbaş, 2005, s 11.

¹² Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 2000.

¹³ Mucize Ünlü, 2007, s 863.

¹⁴ Ali Bardakoğlu, 1997, s 54.

¹⁵ Mucize Ünlü, 2007, s 861.

¹⁶ Samira Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, İstanbul 2005, s 93.

¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, C. II, İstanbul 1950, s 24.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıldan itibaren belirli ölçüde uygulanmaya başlanan kalebentlik cezası, suçluların surlarla çevrili kaleden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulmaları sebebiyle bir çeşit haptir. Bkz: Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Yeni Türkiye*, S: 45, (Mayıs-Haziran 2002), s 128-147; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986, s 168.; Kürek cezası ise donanma gemilerinde kürek çektirilmesidir. Daha sonra ağır hapis cezaları da bu isimle zikredilmiştir. Mehmet İpşirli, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle ilgili Hükümler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S: 12, İstanbul 1982, s 206.

¹⁹ 56 Müslüman erkek, 2 Müslüman kadın ve 18 gayrimüslim toplam 76 kişinin bu amaçla adaya gönderildiklerini örneklemektedir. Bkz: Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, İstanbul 2005, s 130-139.

²⁰ Ömer Şen, 2007, s 6.

²¹ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islâhatı (1839-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, s 107.

²² Mucize Ünlü, 2007, s 864.

²³ Mucize Ömer Şen, 2007, s 24.

²⁴ Mucize Ünlü, 2007, s 864.

- ²⁵ Ömer Şen, 2007, s 25.
- ²⁶ Mucize Ünlü, 2007, s 865.
- ²⁷ Ömer Şen, 2007, s 18-19.
- ²⁸ Ömer Şen, 2007, s 27-28.
- ²⁹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukûkunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara 1996, s 111-112.
- ³⁰ Ünlü, 2007, s 866.
- ³¹ Nahide Şimşir, *Osmanlı Araştırmaları (Makaleler I)*, İstanbul 2004, s 168-69.
- ³² Nahide Şimşir, 2004, s 172-73.
- ³³ Mucize Ünlü, 2007, s 861-876.
- ³⁴ Mehmet Temel, “XX. Yüzyılın Başlarında Mentеше Sancağı Hapishaneleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 26, Güz 2009, s 109-135.
- ³⁵ Diyarbakır eyâletinin idarî teşkilatlanması içerisinde dikkati çeken Maden-i Hümayûn Emaneti ile olan münasebetidir. 1780 tarihinden başlayarak, Diyarbakır valilerine aynı zamanda Maden-i Hümayûn Emaneti de tevcih edilmiştir. Bu tarihlerden itibaren XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar Maden Emanetine bağlı kazalar idarî açıdan Diyarbakır eyaletine bağlı olmuşlardır. İdarî açıdan başlangıçta Palu, Çarsacak, Harput, Eğil, Çermik, Ergani ve çüngüş kazaları malî açıdan Maden-i Hümayûn idaresine bağlı olmakla birlikte idarî açıdan Diyarbakır eyâletine bağlı olmuşlardır. Bkz: İbrahim Yılmazçelik, “XIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti’nin İdarî Yapısı ve İdarî Teşkilatlanması”, *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 29, Ankara, 1997, 224-225.
- ³⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2003, s 214.
- ³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti, (DH.), Muhasebe (MB.) Dosya No: 89.
- ³⁸ BOA, Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.) Dosya No: 57.
- ³⁹ Ticaret hapishanesinin gayr-i sâlim olması dolayısıyla buradaki hapishane yerine başka bir hânenin hapishane olması bildirilmiş, bunun için gerekli masraflar da kalemlendirilmiştir. BOA, DH. MKT. Dosya No: 1324.
- ⁴⁰ BOA, DH. MB. Hapishaneler Müdüriyeti (HPSM.), Dosya No: 148.
- ⁴¹ BOA, DH. MB. HPSM. Dosya No: 28.
- ⁴² BOA, DH. MB. HPSM. Dosya No: 28.
- ⁴³ BOA, DH. Mektûbî Kalemî (MKT.) Dosya: 1643.
- ⁴⁴ BOA, DH. MB. HPSM. Dosya No: 7.
- ⁴⁵ BOA, DH. MB. HPSM. Dosya No: 7.
- ⁴⁶ BOA, DH. Tesri-i Muamelât ve Islâhat Komisyonu (TMİK. S.), Dosya No: 25.
- ⁴⁷ BOA, DH. TMİK. S., Dosya No: 50.
- ⁴⁸ Ömer Şen, 2007, s 152.
- ⁴⁹ BOA, DH. MB., Dosya No: 89, BOA, DH. MKT. Dosya No: 416, 1332, 1995; BOA, İ.Ş.D. Dosya No: 65; BOA, DH. MB., Dosya No: 89, BOA, DH. TMİK. S. Dosya No: 25.
- ⁵⁰ BOA, DH. MB. Dosya No: 89.; “İmam maaşından tasarruf edilen 150 guruşun bir gardiyana tahsisi hakkında

Dâhiliye Nezâret-i celilesine Nâzır Bey efendi hazretleri

21 teşrin-i sani 329 tarihli ve 788 numarolu ariza-i aciziye zeylidir mahbûsın mîkdârı ile muhafizîn arasındaki nisbet-i makûseye ve hapishane muhafazası emrinde tevellüd eden müşkilât ve muhazireye sayir merkez vilâyet hapishanesinde mevcûd gardiyanın tezyîdi lüzumu arz edilmişdi. Bu kere de komisyon-ı mahsus tarafından istiksâr edilen hapishane imam maaşından 150 guruşun tasarrufuyla ma'ruzât-ı mesbûkede mîkdârı mu'ayyen olan gardiyanlara bir nefer daha ilâvesiyle karşılık gösderilen işbu zamm olunacak nefere tahsis ve ilâvesine komisyon-ı mahsusinin müzekkeresi üzerine müsâ'ade buyurulması temenniyatıyla takdîm-i ihtiramât olunur..."

⁵¹ BOA DH. MKT. Dosya No: 1643.

⁵² BOA, DH. TMIK. S. Dosya No: 25.

⁵³ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, s 117.

⁵⁴ Ta'yînli olan mahkûm sayısı 143, ta'yînsiz olan mahkûm sayısı ise 36'dır. BOA, DH. MKT. Dosya No: 1724.

⁵⁵ BOA, DH. MB. Dosya No: 1332.

⁵⁶ 1899 yılında Siverek hapishanesinin tamir ihtiyacı olduğu Dâhiliye Nezâretine bildirilmiştir.

⁵⁷ BOA, DH. MKT. Dosya No: 1724.

⁵⁸ BOA, DH. MKT. Dosya No: 416.; "Diyarbakır Vilâyeti Celilesine ve Zabtiye Nezâret-i Celilesine

Selh-i Safer sene 1313 ve 9 Agustos sene 1311 19 Temmuz sene 1311

Diyarbakır hapishanesinde mahbûs iken fîrar iden Koçer Aşayirinden TabanlıRreşidin keyfiyet-i fîrarından dolayı mezkûr hapishane gardiyanlarından Mahmut Çavuş'un 2 sene müddetle hapsine dair mevzef-i idâre-i vilâyette bidâyeten verilen hüküm merkûm Mahmut Çavuş tarafından istinâf olunmuş ve kendisi dahi tahte'l-hıfz der-sa'âdet tevkîfhânesine nakl edilmiş olmasıyla şura-yi devlet muhakemât dairesinde icrâ kılınan muhakeme-i istinâfiyesi neticesinde ibtida-i tevkîfi olunan 13 Kânunî sâni sene 309 tarihinden itibaren müddet-i hapsini 1,5 sene hapsine tenzile i'lâm-ı ibtidaiyenin tadilen tasdikine dair verilen hüküm temyiz olunup kesb-i katiyet etmiş ve hükm-i mezkûru havi tanzim ve şura-yı mezkûr riyâset-i vilâyet-i celiliyesinden takdîm kılınan i'lâm-ı hükm-i kanuniye tevfiikan infazı zımında 3 Safer sene 313 tarihli buyruldu-i âli ile tevzî buyrulmuş olduğundan..."

⁵⁹ BOA, DH. MKT. Dosya No: 1676.; "Diyarbakır Vilâyeti Hapishanesine

Diyarbakır hapishanesindeki mahbûsundan muhtaç bulunanlara iki mâhdan berü nân-ı 'aziz i'tâ kılınmadığından muhtâcîn-i merkûmenin ekmek tedârîki için elbiselerini satmağa mecbur oldukları ve mevkufların li ecli'l- mahkeme mahkemeye götürüldükleri sırada ba'zularının ayaklarına zincir vurulmakta ve ba'zularının dahi darb olunmakta bulunduğu hakkında ba'zı ifadâtı havi habishane-i mezkûr müfettişliğinden gönderilüb adliye nezâret-i celiliyesinden ba tezkire inhâ olunan jurnal sûreti leffen "

⁶⁰ DH. MB. HPSM. Dosya No: 28.; ".....Meâlinde Diyarbakır vilâyeti merkeziyle

elvîye-i mülhâkası hapishanelerinde bulunan mücrîminden muhtac olanlarına verilmek üzere behri otuzar kuruşdan 233 kat elbisenin mecmû' altı bin dokuz yüz doksan kuruşun tesviyesine vilâyet hapishaneleri tahsisatı gayr-ı ma'âda olduğu gibi mürettebattasarrufâtından karşılık tedârîki dahi mümkün olmadığı cihetle meblağ-ı mezkûrun emvâl-i vilâyetden sarfına mezuniyet i'tâsı vilâyet-i müşarünileyhden re'sen ve cevaben alınan 2 kıta telgrafnâmede inhâ bulunduğu ve 311 senesi zuhurât tertibi dahi kâmilen sarf edilüb karşılıksız akçe sarf ve i'tâsı ise memnû' bulunduğu cihetle meblağ-ı mezkûrun sarfı emrinde gösterilen lüzum ve ehemmiyetine mebni bunun sene-i mezkureaçığına ve tertib-i mezbûr fazlasına ilâve olunması hususunun malîye nezâretine havalesiyle canib-i nezâretde malumât i'tâsı lüzumu der-meyân kılınmış ve beyan olunan lüzum ve ehemmiyete nazaran sûret-i işâr münasib görünmüş olduğundan ol vechle icra-yı iktizâsı hususunun malîye ve dâhiliye nezâretlerine emr ve havalesi tezekkür kılındı."

⁶¹ BOA, DH. MKT. Dosya No: 396.; "Ermeni fesâdesinden olup tahakkuk iden siyânetine mebni kalâ'i bendlik cezasıyla mahkûman mahbûs bulunan Diyarbekirli Semoil habishanede mübhem efkâr-ı şerefi vesaire ile iştigâl eylediği cihetle ol bâbda evrâk-ı mehâkim 'âidesine tevdi edildiğine ve merkûm ile fi'iliyât-ı fesâdiyeye ceza'iyetleri mütehakkik ve mahkûmiyetleri musaddık olan Sivrekli Kirkor ve Palulu Gigorakın müddet-i ceza'iyelerini orada ikmâl etmeleri mahzûrdan gayr-i sâlim bulunduğuna dair Diyarbekir vilâyet-i celilesinden alınan 17 Haziran 311 tarihli ve şifreli telgrafnâmenin sureti leffen irsâl kılınmağla ..."

⁶² Fırar eden mahkûma yardım eden Gardiyan Mahmud Çavuş'a verilen ceza 1,5 yıldır. BOA, DH. MKT. Dosya No: 416.

⁶³ Ömer Şen, 2007, s 98.

⁶⁴ BOA, DH. MB. HPSM., Dosya No: 28.

⁶⁵ BOA, DH. MB. HPSM., Dosya No: 28.; "Mardin Maden livâları hapishanelerinde 332 senesi Martı ibtidaiyesinden Şubatı gayatına kadar duhûl ve hurûc idenlerle aşî tatbîk idilenler hakkında ...tanzîm olunan ihsâ'iyât cedveli leffen 'arz ve takdîm kılındı...."

⁶⁶ BOA, DH. MKT. Dosya No: 1800.

⁶⁷ BOA , DH. MKT. Dosya No: 1324.; "Diyarbekirde şehri 45 guruşla ticaret hapishanesi ittihâz olunmuş olan hânenin elverişli olmamasından nâşi terkiyle 93 senesi Ağustosunun onbeşinden şehri 60 guruşla diğer bir hâne isticâr olduğundan bahsle bunun fazlası olan 15 guruşun tezviyesi lüzûmuna da'ir Diyarbekir vilâyet-i celilesinden meb'ûs tahrirât leffen...."

⁶⁸ BOA, DH. TMIK. S., Dosya No: 50.; Dâhiliye Nezâret-i Celilesine Devletlü Efendim Hazretleri

Bulgarlar için isticâr edilen hânenin bedel-i icârıyla mezkûr hanın hapishane haline ifrâğı ve mahbûsinin muhafaza ve i'âşeleriçün şehri altı bin kûsûr guruşun sarfına lüzum-ı sahih olduğundan bahsle sarfına me'zûniyet i'tâsı ifadesine dair Diyarbekir vilâyetinden gelen 19 Teşrin-i sani 319 tarihli telgrafnâme leffen devlet-penahilerine irsâl kılınmış ve mesarîf-i mezkûre fahiş görüldüğünden tenzili lüzumu cevaben vilâyet-i mezkûreye yazılmış olmağla nezâret-i celilerinde ana göre

iktizâsının ifâ ve”

⁶⁹BOA, DH. MKT., Dosya No: 1995. ; “Diyarbakir merkez hapisanesine bir mükâleme mahalliyle bir de gasilhâne inşası lüzümü hapisane müfettişliğinden yazılan ve mezkûr hapisanenin 80.000 bu kadar gurusla ta’miri zımında vilâyet-i celilelerine me’zûniyet verildiğine ve mezkûr mükâleme mahalli ile gasilhânenin dahi zikr olunan mesârif- i ta’miriyeye dâhil olacağı der-kâr bulunduğuna binâ’ en bu bâbdaki....”

⁷⁰BOA, DH. MKT. Dosya No: 1879.

⁷¹BOA, İ.ŞD. Dosya No: 57.

⁷²BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH.) Dosya No: 1446.

⁷³BOA, DH. TMİK. S. Dosya No: 25.

⁷⁴BOA, DH. TMİK. S. Dosya No: 25.

⁷⁵BOA, DH. TMİK. S. Dosya No: 25.; “..Vilâyet dâhilinde ta’miren veya müceddeden yapıldırılması lâzım gelen hapisane ve tevkifhanelere müteallık olub irsâli 8 temmuz 313 tarih ve 86 numarolu tahrirât-ı aliye-i....emr ve izbâr ve esbâb-ı te’hiriyesi 23 Ağustos ve 21 şevval 313 tarih ve 86 ve 105 numarolu iki kıt’a ariza-i âcizânemle arz ve iş’âr kılınan evrâk-ı keşfiyeden Mardin ve Midyat ve Cizre kazalarında müceddeden inşa kılınacak hapisanelerin Mardin nafta mühendisi tarafından tanzim olunan haritalarıyla keşf varakaları vilâyet ser-mühendisi canibinden dahi bi’t-tedkik fenn ve kâideye muvâfık olduğu tasdik olunarak bu kere i’tâ kılınmasıyla leffen huzur-ı âli-i cenâb-ı.....taksim kılınmış ve diğerlerinin muamelâtı da tesri edilmekte olub ikmâl ve i’tâsında onların da peyder pey takdimine müsâra’at olunacağı der-kâr bulunmuş olmağın ifâ-yı muktezasına müsâ’ade-i celile-i.....şayân buyurulması bâbında”

⁷⁶BOA, DH. TMİK. S. Dosya No: 25.; “Devletlü efendim hazretleri

Diyarbakir sancağına mülhak Bece ve Silvan ve Siverek ve Dirik kazalarında müceddeden ve ta’miran inşasına lüzüm görünen 4 bâb hapisanenin yüz otuz bin yüz doksan üç kuruş otuz pâre masrafla vücûda geleceğine dair tanzim ve tersim edilen resmlerle evrâk-ı keşfiye bu kere vilâyet ser-mühendisliğinden i’tâ kılınmağla leffen huzur-ı âli cenâb-ı nezâret-i penâhilerine takdim kılındı Bece hapisanesi mesârif-i keşfiyesinin altmış altı bin sekiz yüz on üç kuruşa görünmesi emsâline nisbeten istişâr ile tahkiki ihzâr olundukda Becenin zabita odasıyla zabtiye koğuşu bulunmadığı cihetiyle zabtiyeler kapu arasında ikâmet etmekte olduklarına mebni hükümet-i mahalliye cânibinden arz-ı mübayaâ’asıyla 30 neferin ikâmetine mahsus ve zabtiye odasıyla zabtiye koğuşu dâhil olduğu halde müceddeden inşâ kılınacağından mesârif-i keşfiyesinin emsâline fazla olması bundan neş’et ettiği ba der-kenâr beyân tizkâr kılınmış olmağla iktizâsının ifâsıyla mezkûr hapisanelerin inşâ etdirilmesi zımında havalenâmesininmüsâ’ade-i celile-i dâveranelerinin şayân buyurulması bâbında..”

⁷⁷BOA, MKT. Dosya No: 1643.; “Ergani Kürek mevki’inin 100 neferden ziyâde mücrim isti’âbına muhtemel koğuşların müşrif-harâb olmasıyla derûnuna mahkûmün idhâl edilememekte ve diğer koğuşlarda 100 kadar mücrim bulundurulabilmekte idüğü Diyarbakir istinâf-ı müdde’i-i ‘umûmiliğinden iş’âr olunduğu zikr olunan

hapishanenin harâb koşularının mahkûmîn muhâfazasına elverişli bir hale ifrâğî lâzımeden bulunduğundan ‘adliye nezâret-i celilesinden bildirilmesi üzerine icâb-ı hâlin icrâsı iş’âr kılınmışıdi Diyarbekir merkez hapishanesinin ve gerek mezkûr Ergani hapishanesinin sür’at-i ta’miri lüzûmuifade kılınmasıyla...Diyarbekir merkez hapishanesinin 100 neferden ziyâde mücrim isti’âbına muhtemel olmadığı halde mevcûdu 200 neferden ziyâde olarak muhâfazalarınca müşkilât çekilmekte ve muhtâcîn-i mahbûsîne nân-i ‘azîz i’tâ olunamamakda olduğundan gerek merkez vilâyet gerek Ergani hapishanelerinin icrâ-yı ta’miri Diyarbekir hapishane müfettişliğinden vukû’ bulan iş’âr üzerine bu kere dahi teblîğ ve izbâr olunmağla...”

⁷⁸ BOA, DH. MB. HPSM., Dosya No: 8.

⁷⁹ BOA, TMIK. S. Dosya No: 25.

⁸⁰ BOA, DH. TMIK. S. Dosya No: 25.

⁸¹ BOA, DH. MB. HPSM. Dosya No: 7.; “Dâhiliye nezâret-i celilesine devletlû efendim hazretleri

Diyarbekir vilâyeti dâhilinde Nusaybin kazası hapishanesinin gayet râtib-i ziyâ ve havadara mahrûm bir halde olduğu mahallinden gelen hapishane yoklama cedvelinde gösterilmiş olmağla muktezasının ifâ ve ibnâ buyurulması babında emr ve fermân ...”

⁸² BOA, DH. MB. HPSM. Dosya No: 7.; “Dâhiliye nezâret-i celilesine devletlû efendim hazretleri

Diyarbekir vilâyeti dâhilinde Savur kazası hapishanesinin pek ziyade râtib veinsan ikâmetine gayr-ı sâlih bir halde bulunduğu ve şu halin devamı emrâz-ı sariye zuhûru gibiusul-ı mü’eesifeyi intâc eyleyeceği bu kere mahallinden gelen hapishane cedvelinde gösterilmiş olmağla muktezasının ifâ ve ibnâ buyurulması bâbında...”